

فصلنامه علمی - تخصصی معارف علوم انسانی و علوم اسلامی

شماره نهم، تابستان ۱۴۰۱، ص ۴۶۶-۴۷۶

الگوی مدیریت اقتصادی حضرت خدیجه (س) در زمان حیات پیامبر (ص)

غریبه مغیفی پور^۱

محمد حسین احمدی^۲

مریم حاتمی فرد^۳

فاطمه فرامرزی^۴

چکیده

یکی از زنان نمونه و برتر که الگوی مناسبی برای زنان و مردان جامعه اسلامی می‌باشد، حضرت خدیجه سلام‌الله علیها هستند. ایشان در عرصه اقتصادی دستاوردهای زیادی داشتند که در راه حفظ اسلام آن را نثار نمودند. هدف از مقاله حاضر بیان تاریخچه حیات اقتصادی حضرت خدیجه سلام‌الله علیها و الگوی مدیریت اقتصادی ایشان در زمان حیات پیامبر صلی‌الله علیه و اله است. روش تحقیق این پژوهش، نقلی- تاریخی با رویکرد توصیفی - تحلیلی و روش گردآوری، کتابخانه‌ای است. نتایج حاصله از این مقاله عبارتند از: الگوی مدیریت اقتصادی حضرت خدیجه سلام‌الله را می‌توان در این موارد یافت: شناسایی افراد بیکار اما خبره و کاردان و دادن سرمایه به ایشان برای تجارت و تقسیم سود؛ استخدام کارگزاران مورد وثوق جهت انجام معاملات تجاری، تمرکز بر همسایگان در خصوص نقل و انتقال کالا، نیازسنجی کالای درخواستی موردنیاز مردم در شهرهای مبدأ و مقصد، بهره‌مندی از مشاوران اقتصادی امین و کاردان. حضرت خدیجه سلام‌الله علیها از این طریق توانستند با مهیا کردن ثروت در زمان حیات پیامبر صلی‌الله علیه و اله در حل مشکلات اقتصادی صدر اسلام، جهت پیشبرد اهداف اسلامی و آرامش پیامبر صلی‌الله علیه و اله نقش بسزایی را ایفا کنند. با وجود تتبع زیاد در آثار تاریخی، مویدی دال بر ادامه فعالیت تجاری حضرت خدیجه سلام‌الله علیها در زمان همسری پیامبر ص نیافتیم.

کلیدواژه‌ها: اقتصاد، الگو، مدیریت، تجارت، حضرت خدیجه سلام‌الله علیها، کارگزار.

^۱ طلبه سطح دو حوزه علمیه هشتگرد، مدرسه علمیه حضرت فاطمه معصومه سلام‌الله علیها، آدرس ایمیل: gmgfypwr@gmail.com

^۲ طلبه سطح چهار حوزه علمیه قم، پژوهشگر، دانش آموخته مقطع کارشناسی رشته حقوق از موسسه امام خمینی ره، آدرس

ایمیل: m.h.mohamad6334@gmail.com

^۳ طلبه سطح دو، حوزه علمیه فاطمه معصومه ع اهواز، کارشناسی ارشدحقوق خصوصی، دانشگاه خرمشهر، ایمیل: meygosaran1@yahoo.com

^۴ طلبه سطح چهار حوزه علمیه امام حسن مجتبی تهران، رشته فقه خانواده، آدرس ایمیل: faramarzi13711371@gmail.com

جایگاه زن از همان ابتدا در عالم خلقت نزد خدای متعال جایگاه والایی بوده است. پیش از اسلام زنان از جایگاه مناسبی برخوردار نبوده و از حقوق اجتماعی محروم بودند؛ با ظهور اسلام به زنان توجهی ویژه شد و آنان به عنوان عضو مؤثر و کارآمد و سرنوشت ساز جامعه بشری به شمار آمده و از جایگاه رفیعی برخوردار شدند. ارائه الگوهای برجسته از زنان مسلمان یکی از ضرورت‌های امروز جامعه اسلامی است، در این تحقیق، الگوی مدیریت اقتصادی حضرت خدیجه سلام‌الله علیها در زمان حیات پیامبر صلی‌الله علیه و اله مورد بررسی قرار می‌گیرد. مسئله اقتصادی جزء مباحث امروز است و زنان و حتی مردان می‌توانند با الگوگیری از مدیریت اقتصادی حضرت خدیجه سلام‌الله علیها در این عرصه نقش مؤثری داشته باشند. برآنیم تا الگوی مدیریت اقتصادی حضرت خدیجه سلام‌الله علیها را به عنوان یک زن موفق و وارسته برای زنان امروزی مورد واکاوی قرار دهیم. در رابطه با حضرت خدیجه سلام‌الله علیها، کتاب‌ها، مقالات و پایان‌نامه‌های متعددی به رشته تحریر درآمده که از جمله آن‌ها می‌توان به ۱- کتاب «نیم‌نگاهی به مدیریت و کارآفرینی حضرت خدیجه سلام‌الله علیها» نوشته علی کرمی فریدنی اشاره کرد که در آن، نویسندگان به بیان دانش و هنر مدیریت و کارآفرینی حضرت خدیجه پرداخته است. ۲- کتاب «شناخت نامه حضرت خدیجه سلام‌الله علیها» نوشته ناصر رفیعی محمدی که در این زمینه نویسنده در آن به بیان نقش حضرت خدیجه سلام‌الله علیها در انتشار اسلام پرداخته است. ۳- مقاله «حضرت خدیجه سلام‌الله علیها و مدیریت یک بنگاه عظیم اقتصادی» نوشته غلامرضا گلی زواره اشاره کرد که به بیان برخی فضایل حضرت خدیجه پرداخته است. مقاله دیگر در این زمینه، ۴- مقاله «خدیجه مادر امت» نوشته سیده زهرا هاشمی است که به خود گذشتگی و وفاداری از اسلام و پیامبر صلی‌الله علیه و اله پرداخته است. ۵- پایان‌نامه «نقش اجتماعی و اقتصادی و سیاسی حضرت خدیجه در گسترش اسلام» نوشته اسماعیل سخا اشاره کرد که در آن، نویسنده به بررسی حمایت مادی و معنوی حضرت خدیجه سلام‌الله علیها در تثبیت و گسترش اسلام پرداخته است. این پژوهش در پی آن است بنا بر آنچه بیان گردیده هرچند در رابطه با ابعاد شخصیتی و نقش اجتماعی، اقتصادی و سیاسی حضرت خدیجه سلام‌الله علیها پژوهش‌های متعددی به رشته تحریر درآمده است و هرکدام نیز اشاراتی به نقش و جایگاه ثروت حضرت خدیجه س دارند ولی بسیاری از قسمت‌های زندگی حضرت در این پژوهش‌ها همچنان مورد غفلت قرار گرفته و نیازمند تبیین بیشتر است مانند الگوی مدیریت اقتصادی ایشان در حمایت از حکومت نبوی، در این تحقیق با استفاده از منابع سیره نبوی و دیگر منابع مرتبط با موضوع، نقش اقتصادی و جایگاه حضرت خدیجه سلام‌الله علیها در حکومت نبوی مورد بررسی قرار گرفته است.

۱- مفهوم شناسی

برای فهم بیشتر خواننده، ابتدا به مفهوم شناسی الگو و مدیریت اقتصادی می‌پردازیم.

۱-۱- مفهوم واژه الگو

الگو در لغت به معنای طرح، نمونه است. (دهخدا، ۱۳۴۶ ه ش، ج ۵، ص ۱۰۲) در اصطلاح به معنای تاسی کردن است یعنی فلانی را الگوی خود می‌بیند و به او اقتدا می‌نماید و حالات خود را همانند وی می‌نماید؛ بنابراین الگوگیری یعنی ملاک قرار دادن یک شخص یا رفتار او به عنوان الگو و نمونه‌ای برای عمل کردن. (غیائی کرمانی، ۱۳۹۳ ه ق، ص ۵۴)

۱-۲- مفهوم مدیریت اقتصادی

مدیریت اقتصاد در واقع تئوری‌ها و ابزارها و روش‌هایی برای حل مشکلات عملی در یک تجارت با استفاده از مفاهیم اقتصادی است به عبارت دیگر اقتصاد مدیریت ترکیبی از علم اقتصاد و نظریه‌های مدیریتی است. در حقیقت اقتصاد مدیریت، عامل پیوند نظریه‌های تئوری و کار عملی است و به مدیر در تصمیم‌گیری بهتر کمک می‌کند. (W.B.ALLEN, managerialEconomicstheory. Applications.andcases. ۷th Edition Norton)

۲- تاریخچه حیات حضرت خدیجه سلام‌الله علیها

مطالعه تاریخچه زندگی حضرت خدیجه سلام‌الله علیها نشان می‌دهد که ایشان دارای مقام والا، صفات اخلاقی و کمالات معنوی بوده که در ادامه به آن می‌پردازیم.

۲-۱- نسب و اجداد خویشاوندان

ام‌المؤمنین خدیجه سلام‌الله علیها سه سال پیش از عام‌الفیل در برترین سرزمین دنیا که همان مکه است متولد شد و در یکی از والاترین خاندان‌های آن شهر پرورش یافت و از پاک‌دامنی و کرامت و اخلاق پسندیده چندان بهره یافت که به الگویی آرمانی برای تمامی دختران عرب تبدیل شد. او در خانه شکوه و افتخار و ریاست و وقار، زاده شد و با خویی ستوده نشو و نما یافت و دوراندیش و دانا و پاک‌دامن گردید که عرب فرزندان خویش را از دوران کودکی و رشد کنیه می‌داد تا گرمی‌شان بدارد. خدیجه سرور زنان عالم نیز «طاهره» کنیه گرفت چراکه سخت، پاک‌دامن و مطهر بود. (کحاله، ۱۴۰۴ ه ق، ج ۱، ص ۲۷۵) پدر آن والاگهر خویلد بن اسد بن عبد الغری بن قضی که قضی نسب او با نسب حضرت رسول صلی‌الله علیه و اله به هم می‌پیوندد؛ (ابن هشام، بی تا، ج ۱، ص ۲۰۱) پدرش از بزرگان قریش و پیرو آیین ابراهیم بود و مادر ایشان فاطمه بنت زائده بن اصم بن رواحه بن حجر بن عبد بن معیص بن عامر بن لؤی است که پیرو آیین حنیف بود و در لؤی با حضرت رسول صلی‌الله علیه و اله، هم‌نژاد می‌گردد. (یعقوبی، بی تا، ج ۲، ص ۲۱) جد خدیجه اسد بن عبد الغری از جمله اعضای پیمان معروف خلف الفضول بود و چنان حق مظلوم از ظالم و چنان‌که گفته‌اند: این پیمان شریف‌ترین و بهترین پیمانی است که در زمان جاهلیت برای گرفتن حق مظلوم از ظالم منعقد شده بود و خانواده‌ای که حضرت خدیجه سلام‌الله علیها را پرورش داده بود، از بزرگ‌ترین قبایله عرب، از نظر حسب و نسب بود و نفوذ آن‌ها بر همه اهل حجاز مسلم و آثار بزرگی و نجابت و شرافت از کردار و گفتارشان پدیدار بود چون حضرت خدیجه سلام‌الله علیها از قبایله هاشم بود. در این مناصب پدر و فامیلش واقعی عظیم داشتند. حضرت خدیجه در اخلاق و نسب و دارایی بین فامیل یگانه و ممتاز و میان اقران بی‌مانند بود. (طوسی، ۱۴۱۴ ه ق، ج ۱، ص ۲۵۹) ایشان اولین زنی بود که ایمان آورد و نماز خواند و خاندان ایشان همگی موحد و متدین به ادیان آسمانی بوده‌اند. (نوری، ۱۴۰۸ ه ق، ج ۶، ص ۴۵۵) خدیجه سلام‌الله علیها به تجارت که در محیط مکه رایج بود علاقه فراوانی داشت و در این شهر فعالیت تجاری فراوانی از خود نشان می‌داد چندان‌که از راه‌گذر تجارت به ثروت انبوهی دست‌یافته درصدد تاجران مکه قرار گرفته بود. گروهی از مکیان با دارایی حضرت خدیجه سلام‌الله علیها بر پایه قرارداد مضاربه و بر اساس تقسیم سود به دست‌آمده به تجارت می‌پرداختند و مردانی را اجیر می‌کرد که برای او از طریق همان مضاربه کار کنند و برای آن‌ها سهمی هم معین می‌کرد.

حضرت خدیجه سلام الله علیها از حال مستمندان و افراد تهی دست بی خبر نبود، ایشان با توجه به ثروتی که در اختیار داشت به امر بازرگانی می پرداخت و عده ای هم مأمور رسیدگی به امور تجاری ایشان بودند که به عنوان کارگزار حقوق دریافت می کردند و سود و زیان معاملات، مربوط به او بود. این شیوه بیشتر با مردانی فاقد کار و معمولاً از طبقات فقیر منعقد می گردید که افرادی را که به دلیل فقدان سرمایه، توان فعالیت تجاری نداشته با پشتوانه مالی خویش به قوانین راه و رسم بازرگانی درون مرزی و برون مرزی آشنا می ساخت که بعدها آن ها بتوانند روی پای خود بایستند و با استقلال اقتصادی به تلاش های خود در این قلمرو ادامه دهند. (ابن مغازی شافعی، ۱۴۰۲ ه ق، ص ۲۷۲-۲۷۱)

حضرت خدیجه سلام الله علیها برای برنامه ریزی فعالیت مدیریت اقتصادی خود، با مردان و افراد خبره و صاحب نظر به مشورت می پرداخت. ایشان با استخدام مردان برای امور بازرگانی به خرید و فروش کالا به بازارهای پررونق آن روزگار سفر می کردند که به این امر اهتمام ورزند و خود او برای انجام این امور بازرگانی سفر نمی کرد. یکی از کسانی هم که با درخواست حضرت خدیجه سلام الله علیها به انجام این امر مبادرت کرد، رسول خدا صلی الله علیه و اله بود که روابط شغلی و مناسبات اقتصادی خود را با حضرت خدیجه سلام الله علیها بنیان نهاد؛ وی به طور مضاربه به تجارت پرداخت و اجیر خدیجه سلام الله علیها نشد. (عاملی، ۱۴۱۹ ه ق، ج ۱، ص ۱۱۲)

خدیجه سلام الله علیها ملکه عرب در کیاست و زیرکی و فطانت و عقل بر زنان قریش مقدم بود زیرا آن ها فقط ظاهربین بودند و به امور اشاره حسیه و تأثیر و عواقب آن توجه داشتند ولی حضرت خدیجه سلام الله علیها از جایگاه ویژه ای برخوردار بود و از قالب این امور قابل اشاره حسیه یک معانی روشن و وسیع استنباط می کرد و به معنویت کامل آن علاقه مند بود و لذا حتی در موضوع خواستگاری پادشاهان عرب، همه را رد کرد در حالی که در شرایط صوری از مقام و منصب و مال و جاه و عزت دنیوی همه پابرجا بود. حضرت خدیجه سلام الله علیها همه خواستگار های خود را رها کرد و به یک جایگاه معنوی که فضیلت و کمال و امانت و عاقبت به خیری آینده روشن در آن حس کرده بود تن درداد و از عقل و زیرکی بر همه اقربان امثال و ملکه های عرب مقدم و برتر گردید و لذا در اسلام با افتخار و مباهات نام برده شد. (همدانی، بی تا، ج ۱، ص ۱۶۷)

حضرت خدیجه سلام الله علیها تاجر و بازرگانی بود که ثروتش محصول فکر اقتصاد و مطالعه در زیاد کردن منافع بود؛ ملکه ای بود که زنان قریش را اداره کرده بود؛ وقتی در صدر مجلس می نشست هیبت و صلابت و عظمتش همه را مرعوب می ساخت. (عمادزاده، ۱۴۲۶ ه ق، ص ۲۰) ایشان پس از حدود ۲۵ سال زندگی پرفراز و نشیب با رسول خدا صلی الله علیه و اله و یک عمر تلاش و کوشش و همراهی و اطاعت پذیری از رسول خدا صلی الله علیه و اله، بر اثر کسالتی که بر او عارض شده بود دار فانی را وداع گفت و برای همیشه چشم از دنیا فرو بست و در سال دهم بعثت سه سال قبل از هجرت در سن ۶۵ سالگی درگذشت. (اربلی، ۱۴۲۱ ه ق، ج ۱، ص ۵۱۱) به نقل از علامه مجلسی در سال دهم هجرت در ماه رمضان در سن ۶۵ سالگی درگذشت و در حجون، قبرستان مکه، جنبه المعلی او را دفن کردند. (صالحی شامی، بی تا، ج ۲، ص ۴۳۴) ایشان به دست مبارک پیغمبر صلی الله علیه و اله مدفون شد و رسول خدا صلی الله علیه و اله، خود در قبر خدیجه رفت و در حق او دعا کرد و طلب مغفرت نمود. (قندوزی، ۱۴۱۶ ه ق، ج ۲، ص ۵۱)

۳- الگوی مدیریت اقتصادی حضرت خدیجه سلام الله علیها

مردم مکه به حرفه و تجارت اشتغال داشتند و عزت و قدرت در آن شهر، دست کسانی بوده که ثروت و مکتب داشتند؛ مردم مکه حضرت خدیجه سلام الله علیها را می شناختند و نزد قریش او از جایگاه بلندی برخوردار بود و بانویی شریف، ثروتمند، بازرگان و تاجر بود. (ابن هشام، بی تا، ج ۱، ص ۱۹۹) برای حضرت خدیجه سلام الله علیها غلامان و احشام و اغنام بود و بیش از ۸۰ هزار شتر در مناطق مختلف برای تجارت در اختیار داشت و در بقیه مناطق مانند مصر و حبشه تجارتخانه داشتند و

حتی اموال و چهارپایان ایشان عددی غیرقابل شمارش بود. (مجلسی، ۱۴۰۳ ه ق، ج ۱۶، ص ۶۳) در خود شهر مکه که اکثر اهل آن در پیشه تجارت مشغول بودند کسی از حضرت خدیجه سلام الله علیها ثروتمندتر نبود که حتی تاریخ در ثروت ایشان می نویسد: چهارصد کنیز و غلام داشتند. (همان، ص ۲۱) در میان ثروتمندان جز ثروتمندترین زن های آن زمان قریش بود و با توجه به شرایط آن روزگار که زن را از تمام احتیاجات محروم و دختران را زنده به گور می کردند و با توجه به موقعیت و فعالیت اقتصادی خدیجه سلام الله علیها می توان او را خردمندترین و کارآمدترین و ثروتمندترین سرآمد محل و مکان زن روزگار خود نامید. در جهان عرب نخستین زن توانمندی است که در تجارت و مدیریت درخشید و نخستین زنی بود که بر رسول خدا صلی الله علیه و اله ایمان آورد. (ابن حبیب بغدادی، بی تا، ج ۳، ص ۴۰۸) خداوند خیر و کرامت به ایشان بخشید و از این رو در حسب و نسب نیز از برترین افراد دوره خود شمرده می شد. (ابن سعد واقدی، بی تا، ج ۱، ص ۱۰۵) حضرت خدیجه سلام الله علیها با اینکه خودشان از هوش و استعداد بالایی برخوردار بودند ولی برای مدیریت کارهای اقتصادی خود، از دیگران الگو می گرفتند. او در مدیریت اقتصادی خویش همکاران و عوامل اجرایی را از میان انسان های سالم و امین و امانت دار و همچنین درستکار و آزمون شده و ریشه دار به همکاری دعوت می کرد و خود از دفتر کارش این کاروان عظیم تجارتي را با سرانگشت تدبیر و با قدرت و مدیریت و درایت خویش به حرکت درمی آورد و به کارهای اقتصادی خویش سامان می بخشید. (کرمی فریدنی، ۱۳۹۶ ه ش، ص ۴۸)

۳-۱- استخدام مردان درستکار و پاک دست

با نفوذ عقاید دینی در ذهن و رفتار انسانها، می توان انتظار داشت که مطابق دستورهای مکتب در زمینه اقتصاد نیز عمل کنند و با نبودن چنین روحیه و رفتار ناشی از اعتقاد و یا با ضعیف بودن جهان بینی، انتظار انطباق رفتارها با دستور العمل ها انتظاری بی جاست و عقیده ی دینی قوی ترین نیروی پشتوانه ی کارهای اجرایی است. حضرت خدیجه سلام الله علیها، دختر خویلد که زن خردمند، کاردان و باعفت و باشرافت و ثروتمندی بود و مردانی درستکار و پاک دامن را برای رسیدگی به کارهای خود و انجام بازرگانی اجیر می کرد و با آنان قرارداد می بست که چقدر از سود تجارت متعلق به آنها و چقدر متعلق به خود او است و همین که پیش از بعثت درستی و امانت پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله را شنید و از اخلاق حمیده آن وجود مبارک آگاه شد و از راست گویی و پاک دامنی و امانت و مکارم اخلاق رسول خدا صلی الله علیه و اله خبر یافت، نزد وی فرستاد و از آن حضرت خواست که عامل وی باشند و به او پیشنهاد کرد برای بازرگانی به شام بروند و بیش از سایر عاملان حق العمل دریافت دارند و چون آن حضرت تجارت را به طور مطلوب و با امانت و درستی انجام دادند. لذا ایشان به پیامبر ص پیشنهاد ازدواج داد و حضرت رسول صلی الله علیه و اله پیشنهاد آن بانوی بزرگ را پذیرفته و با وی همسر شدند. (زیدان، ۱۳۹۶ ه ش، ص ۹۲۱) حضرت خدیجه سلام الله علیها همسری مهربانی برای پیامبر صلی الله علیه و اله بود و ایشان اولین زنی بود که به وی اسلام آورد و با تصدیق رسالت پیامبر صلی الله علیه و اله تا آخرین لحظه دست از حمایتش برنداشت چنانچه پیامبر صلی الله علیه و اله می فرمایند: «دین اسلام به وسیله دو عامل استوار شد: یکی شمشیر علی علیه السلام و دیگری مال خدیجه سلام الله علیها بوده است.» (قزوینی، بی تا، ص ۲۶۶)

۳-۲- به کارگیری اصل ایجاد انگیزه

اصول ایجاد انگیزه در کارکنان از مهم ترین مفاهیمی است که مدیران هر سازمانی باید به آن توجه ویژه داشته باشند. آشنایی با اصول ایجاد انگیزه در کارکنان و پیاده سازی این اصول برای مدیریت یک سازمان از این جهت حائز اهمیت است

که می‌تواند تاثیر بسزایی در رشد آن سازمان داشته باشد. اصول ایجاد انگیزه در کارکنان از مهم‌ترین مفاهیمی است که مدیران هر سازمانی باید به آن توجه ویژه داشته باشند. آشنایی با اصول ایجاد انگیزه در کارکنان و پیاده‌سازی این اصول برای مدیریت یک سازمان از این جهت حائز اهمیت است که می‌تواند تاثیر بسزایی در رشد آن سازمان داشته باشد.

(W.B.ALLEN, managerial Economicstheory. Applications.andcases. ۷th Edition Norton)

حضرت خدیجه سلام‌الله علیها در آن روزگار فقدان درایت و مدیریت عادلانه و انسانی، از اصل ایجاد انگیزه در کارکنان و همکاران بهره می‌جست که پیامبر صلی‌الله علیه و اله در مقام حق‌شناسی از بخشش و بزرگ‌منشی او در این راه چنین فرمودند: «مَا رَأَيْتَ مِنْ صَاحِبَةٍ لِأَجِيرٍ خَيْرٌ مِنْ خَدِيجَةَ وَ مَا كُنَّا نَرْجِعُ أَنَا وَ صَاحِبِي إِلَّا وَجَدْنَا عِنْدَهَا تُحْفَةً مِنْ طَعَامٍ تَخْبُوهُ لَنَا»؛ من مدیر و کارفرمایی پرمهرتر و حق‌شناس‌تر بهتر از خدیجه نسبت به کارکنان و کارگزاران و همکارانش را ندیدم، هرگاه من و دوستم پس از کار نزد او می‌رفتیم، می‌دیدیم غذای گوارایی را که به اشاره او برای ما آماده شده بود آن را به ما هدیه می‌نمود و با کارگزاران و زیردستان بزرگ‌منشانه و انسانی رفتار می‌کرد. (مجلسی، ۱۴۰۳ ه. ق، ج ۱۲، ص ۱۰)

۳-۳- به‌کارگیری اصل نظارت و کنترل

نظارت، از اصلی‌ترین راهکارها برای ارزیابی از عملکرد و برنامه‌های دستگاه‌های زیرمجموعه و بازیابی نقاط قوت و ضعف آنان می‌باشد. نظارت عامل بازدارنده از انحراف و عقب ماندگی کارگزاران و اعتدال و تنظیم اصولی و صحیح آنان است. نظارت و کنترل در امر مدیریت و اعمال آن در هر سازمان و تشکیلاتی اجتناب‌ناپذیر است. اگر در تشکیلاتی نظارت و کنترل صورت نپذیرد، دچار هرج و مرج می‌شود و به اهداف از پیش تعیین شده خویش دست نخواهد یافت. (W.B.ALLEN, managerial Economicstheory. Applications.andcases. ۷th Edition Norton)

حضرت خدیجه سلام‌الله علیها در مدیریت موفق و مترقی خویش از اصل نظارت و کنترل در مورد برنامه‌ها و مدیران و کارکنان خویش بهره می‌جست، هم توجه جدی به رهاورد کار داشت و هم کارهای تجاری و بازرگانی انجام‌شده را به‌صورت دقیق و با نظارت مرتب پیگیری و مقایسه می‌کردند و هم در صورت لزوم امورات کنترل‌شده و اصلاحات لازم جهت مدیریت اقتصادی اعمال می‌کرد تا از اشتباه و انحرافی که در برنامه‌ها پیش می‌آمد جلوگیری کند و با توجه به آن نظارت و کنترل که ایشان در مدیریت اقتصادی داشتند هیچ‌کس نمی‌توانست در آن راه خطایی از او سر بزند و همین اصل نظارت و کنترل ایشان در مدیریت حساس اقتصادی سبب شد که ثروتش را برای پیشرفت دین و آزادی انسان مهیا کند که با تأمین نیاز اقتصادی پیامبر صلی‌الله علیه و اله و نواندیشان همراه او در آن مرحله حساس، هدف پیامبر صلی‌الله علیه و اله که بر پایه‌های عدالت و آزادی بود، استوار شد. به‌رحال آن سرمایه اقتصادی او آن را به مصرف‌های صحیح و نظارت‌شده رسانید و احساسی نداشت بلکه تنها احساسش این بود که مسئله هدایت خود و مردم که اسلام است و از همه گنج‌های جهان میلیون‌ها برابر برتری دارد جایگزین سرمایه و ثروتش نموده است. (محمدی اشتهاردی، ۱۳۸۷ ه. ش، ص ۱۶)

۳-۴- شناخت مکان و زمان شرایط بازار در پرتو مشاوره و آگاهی

یکی از کارهای بسیار مهم و حیاتی برای انجام تجارت و بازرگانی شناسایی نیازهای جامعه است بنابراین می توان گفت که به طور کلی بازاریابی به مجموعه ای از فعالیت های بازرگانی اطلاق می گردد که جریان کالاها و خدمات را از تولید کننده تا مصرف کننده هدایت می کند و هدف آن تأمین نیازهای جامعه است. (جمشید اصغری، ۱۳۸۷ ه. ش، ص ۱۶)

حضرت خدیجه سلام الله علیها در برنامه ریزی از مشاوران کاردانی بهره می جست و چنان بود که انتخاب وقت و فرصت نوع کالا و مقدار آن، حرکت و بازگشت و توقف کاروان را با آگاهی از زمان و مکان به گونه ای تنظیم و تدبیر می کرد که شگفتی همگان را برمی انگیزد و کاروان بزرگ تجارتی اش همواره در راه بود و از یمن به حجاز و از حجاز به شام و دیگر مراکز مهم اقتصادی و مبادلاتی جهان عرب می رفت و سودی سرشار و عادلانه با خود می آورد. دانشمند و روشنفکر عرب دکتر محمد عبده یمانی وزیر فرهنگ پیشین سعود در کتاب خویش در وصف ایمان و اخلاص و شهامت و عظمت روحی و درایت و مدیریت اقتصادی و فداکاری حضرت خدیجه سلام الله علیها چنین می نویسد: حضرت خدیجه سلام الله علیها، این بانوی آگاه و پاک سرشت که حق گرایی، فضیلت طلبی، نواندیشی و عشق به کمال و پیشرفت از اوصاف ایشان بود که وی در راه همگانی و همراهی با پیامبر صلی الله علیه و اله خطرهایی حکیمانه می نمود و فداکاریهای شجاعانه می کرد و در راه اوج و عرفان و نیایش و معنویت و به دوش کشیدن بار گران رسالت و به اهتزاز درآوردن پرچم نجات و رستگاری بشریت یاری و همراهی می کرد و با مشاوره و آگاهی ایشان با توجه به آن شرایط بازار بی هیچ تردیدی آن کاروان و سرمایه عظیم اقتصادی در پیشرفت اسلام و برپایی جامعه جدید نقش اساسی داشت. (مامقانی، ۱۳۵۲ ه. ش، ج ۳، ص ۷۷)

۳-۵- به کارگیری اصل پاک روشی و پاک منشی

بر اساس آموزه های اسلامی در امور تجارتي و در زمینه کانال توزیع: انحصار ناشی از تبانی به این معنی که تولید کنندگان با هم تبانی کنند که کالای مورد نظر را تولید نکنند و یا فروشندگان تبانی کنند که به قیمت بیشتری بفروشند از نظر اسلام ناپسند است بلکه هدف باید تأمین نیازهای جامعه باشد نه به دست آوردن سود بیشتر و کسب ثروت از هر راهی و به هر روشی. (مصطفی رئیسی، ۱۳۷۳ ه. ش، ص ۱۴۵) حضرت خدیجه سلام الله علیها در کار تجارت و مدیریت اقتصادی خویش بر اساس همان بینش و منش برجسته اش که پاک روشی و پاک منشی و راستی و درستی و عدالت خواهی و ستم ستیزی بود گام برمی داشت و هرگز به هر قیمت و هر بهایی سود نمی جست و درآمد نمی خواست. هرگز بسان برخی زورمداران و زرپرستان روزگار ما، تجارت را به عنوان وسیله ای برای به دست آوردن درآمدهای سرشار اما ظالمانه و ضد مردمی و به هر شکل و نحوی و از هر راه نمی پسندید و هرگز در اندیشه سودجویی و منفعت طلبی های فردی و شخصی و بی رویه و بی ضابطه و به بهای فقر و فلاکت و نگونساری جامعه و مردم خویش نبود بلکه همواره در تلاش بود تا مدیریت اقتصادی و کار تجارت و بازرگانی اش به دور از هرگونه تخلف اقتصادی و پاک از هر نوع آلودگی های مالی و به دور از هرگونه درآمدهای بادآورده و ظالمانه و پاک از انواع رانتها باشد. (قزوینی، بی تا، ص ۲۶۷)

حضرت خدیجه سلام الله علیها برخلاف رسم رایج بازار روزگارش، او از احتکار و انحصار، کم فروشی و فریب از رباخواری و بهره کشی های ظالمانه رایج و از هر نوع حرام خواری مرئی و نامرئی و سوءاستفاده از فرصت و کارمندان و مدیران تحت فرمانش هشدار می داد که دادوستد و سود و درآمد را در پرتو درایت و صداقت و هوشمندی و از راه مشروع و عادلانه تجارت و صادرات و واردات و تولید و توزیع و خدمت به کشور خویش و تعهد و تخصص بجویند نه از هر راهی که برآثر همین پاک روشی و درست اندیشی حضرت خدیجه سلام الله علیها خدا این افتخار را به او داد که اموالش در فرازهای مختلف تاریخ اسلام کارگشا و تأثیرگذار بوده باشد و در راه استقامت اسلام و رضای حق ببخشد. (همان)

۳-۶- به کارگیری آفرینش و امضای قراردادهای ابتکاری و متنوع

قرار داد یا عقد ، تعهدی است بین دو نفر یا بیش تر که در آن به توافق رسیده اند. در روابط اجتماعی مورد تأیید شرع علاوه بر قرار دادهایی که بین دو یا چند نفر منعقد می شود و مشروط به تعهد و توافق آن هاست، روابطی دیده می شود که صرف التزام یک طرف به انجام دادن تعهدی که به آن رضایت داشته است، کافی است. (مصطفی رئیسی، ۱۳۷۳ ه ش، ص ۱۴۵) حضرت خدیجه سلام الله علیها مدیری آگاه و دلسوز و کارآفرین بود به همین جهت قراردادهای ابتکاری و متنوعی با افراد می جست و با تسهیلاتی جالب و عادلانه آنان را به کار می گماشت. او برخی را که دارای روح ابتکار و استقلال بودند با اعطای سرمایه و تسهیلات با قراردادی شبیه مضاربه به همراه کاروان خویش می فرستاد و برخی را به صورت کارمند و کارگزار به کار می گماشتند که از این راه در درجه نخست بر مال و ملال خویش می افزود و در درجه دوم، بر اقتصاد جامعه ثروت مفید و سالم تزریق می کرد و در درجه سوم، گروهی را به خاطر همراهی با کاروان بزرگ خویش اداره می کرد و برای آنان فرصت کار و اشتغال و درآمد می آفرید و در درجه چهارم، نیازهای متنوع مردم به کالا و وسایل زندگی را برطرف می ساخت و بهتر و مطلوب تر از همه به ندای استقلال طلبی و آزادمنشی و آزادی خواهی و ستم ستیزی و ناسازگاری خویش با روند ظالمانه روزگارش پاسخ می داد. به این بانوی خوش فکر و روح خلاق و مبتکر پی می بریم و با درایت و مدیریت تحسین برانگیزش در اقتصاد و تجارت و کارآفرینی و پیشرفت آگاه می گردیم. (مامقانی، ۱۳۵۲ ه ش، ج ۳، ص ۷۹) برای نمونه در مورد مدیریت و کارآفرینی خدیجه سلام الله علیها و خدمات او از زبان یکی از عموهای پیامبر صلی الله علیه و اله در روزگار نوجوانی آن حضرت که جویای کار با شرایطی از آدم نشانه و تسهیلاتی بدون منت بود چنین آمده است: «امضوا بنا إلی دار خدیجه بنت خویلد حتی نسألها أن تعطي محمدا مالا تیجر بها»؛ باید به خانه خدیجه برویم و از او بخواهیم که سرمایه و تسهیلاتی در اختیار محمد قرار دهد تا وی با آن تجارت نماید. (مجلسی، ۱۴۰۳ ه ق، ج ۱۶، ص ۲۲)

نتیجه‌گیری

مقاله حاضر به بیان الگوی مدیریت اقتصادی حضرت خدیجه سلام‌الله علیها در زمان حیات پیامبر صلی‌الله علیه و اله پرداخته است. نتایج حاصل به شرح ذیل است: ۱- به تاریخچه حیات حضرت خدیجه سلام‌الله علیها پرداخته است، مطابق نتایج حاصل از این پژوهش می‌توان گفت: ۲- نسب و اجداد و خویشاوندان حضرت خدیجه سلام‌الله علیها و جایگاه ایشان در میان ثروتمندان جایگاه والایی بوده است. مبحث دوم: (مبحث اصلی مقاله): الگوی مدیریت اقتصادی حضرت خدیجه سلام‌الله علیها است. ۳- حضرت خدیجه سلام‌الله علیها در فعالیت اقتصادی خود به این‌گونه عمل می‌کردند: اصل انگیزه، نظارت و کنترل در برنامه‌ها با کارکنان و مدیران بهره می‌جستند، ایشان مطابق برنامه‌ریزی که انجام می‌دادند از افراد خیره در امور اقتصادی مشورت می‌گرفتند تا بتوانند در وقت و به دست آوردن کالای موردنیاز مردم صرفه‌جویی کنند، در کار تجارت از اصل پاک روشی و عدالت‌خواهی و درستی گام برمی‌داشتند تا مدیریت اقتصادی و کار تجارت و بازرگانی‌شان به‌دوراز هرگونه تخلف اقتصادی باشد؛ به‌عنوان یک مدیر کارآفرین با اعطای سرمایه و امضای قرارداد افراد را با تسهیلات عادلانه به کار می‌گماشتند و آن‌ها را به همراه کاروان خویش می‌فرستادند. الگوی مدیریت اقتصادی حضرت خدیجه سلام‌الله علیها می‌تواند سرلوحه فعالیت تاجران (مخصوصاً زنان مسلمان) قرار گیرد. الگویی که برای هر مسلمانی که پا به عرصه تجارت می‌گذارند بسیار بالارزش و به‌عنوان یک تجربه موفق می‌تواند باشد.

* قرآن کریم

منابع فارسی

اصغری، جمشید، فقیه، صدیقه، ۱۳۸۷ ش، بررسی علمی و حقوقی بازاریابی شبکه ای، چاپ اول، تهران، انتشارات مجد.

دهخدا، علی اکبر، ۱۳۴۶ هـ ش، لغت نامه، جلد ۵، تهران: دانشگاه تهران.

رئیزی، مصطفی، ۱۳۷۳ هـ ش، جعاله در اقتصاد اسلامی و حقوق ایران، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه. زیدان، جرجی، ۱۳۶۹ هـ ش، تاریخ تمدن اسلام، ترجمه: علی جواهر کلام، چاپ ششم، بی جا، انتشارات امیرکبیر. عمادزاده، حسین، ۱۴۲۶ هـ ق، زندگانی فطمه زهرا سلام الله علیها، قم: دارالحدیث.

غیاثی کرمانی، سید محمدرضا، ۱۳۹۳ هـ ق، اسوه حسنه، قم: اسلامی.

قزوینی، محمدکاظم، بی تا، فاطمه الزهرا سلام الله علیها من المهد الی اللحد، ترجمه: حسن فریدونی، بی جا: انتشارات آفاق.

کرمی فریدنی، علی، ۱۳۹۶ هـ ش، نگاهی نو به زندگی درخشان حضرت خدیجه سلام الله علیها، چاپ سوم، قم: نسیم انتظار.

مطهری، مرتضی، ۱۳۶۴ هـ ش، سیری در سیره نبوی، چاپ دوم، تهران: انتشارات صدر.

محمدی اشتهاردی، محمد، ۱۳۷۷ هـ ش، حضرت خدیجه سلام الله علیها اسطوره ایثار و مقاومت، تهران: مؤسسه نبوی.

منابع عربی

ابن حبیب بغدادی، ابوجعفر محمد، بی تا، المحبر، جلد ۳، بیروت: دار الآفاق الجدیده.

ابن سعد واقدی، ابوعبدالله محمد، بی تا، الطبقات الکبری، جلد ۱، بیروت: دار صادر.

ابن شهر آشوب، محمد بن علی، ۱۳۷۶ هـ ش، مناقب آل ابی طالب، محقق: گروهی از اساتید نجف اشرف، نجف: المکتبه الحیدریه.

ابن کثیر، اسماعیل بن عمر، بی تا، البدایه والنهایه، بیروت: دارالفکر.

ابن مغازی شافعی، ابی الحسن علی بن محمد، ۱۴۰۲ هـ ق، مناقب الامام علی بن ابی طالب علیه السلام، محقق: محمدباقر بهبودی، طهران: دار الکتب الاسلامیه.

ابن هشام، عبدالملک، بی تا، سیره نبوی، ترجمه: مسعود انصاریان، جلد ۱، تهران، انتشارات مولی.

اربلی، علی بن عیسی، ۱۴۲۱ هـ ق، کشف الغمه فی معرفه الائمه، جلد ۱، قم: رضی.

بحرانی اصفهانی، عبدالله بن نور الله، ۱۴۰۸ هـ ق، عوالم العلوم و المعارف، جلد ۱۱، قم: مؤسسه امام مهدی علیه السلام.

جیلانی، محمد بن محمد، بی تا، الذریعه الی حافظ الشریعه، محقق: محمدحسین درایتی، چاپ اول، قم: دار الحدیث.

- صالحی شامی، محمد بن یوسف، بی تا، **سبل الهدی و الرشاد فی سیره خیر العباد**، محقق: علی محمد معوض، جلد ۲، بی جا: دارالکتب العلمیه.
- طبرسی، فضل بن حسن، ۱۴۱۷ هـ ش، **اعلام الوری بأعلام الهدی**، قم: مؤسسه آل بیت علیهم السلام.
- طوسی، محمد بن حسن، ۱۴۱۴ هـ ق، **الامالی**، جلد ۱، قم: دارالثقافه.
- عاملی، سید محمد مرتضی، ۱۴۱۹ هـ ق، **الصحیح فی سیره النبی الاعظم**، جلد ۱، طهران: سحرگاهان.
- قندوزی، سلیمان بن ابراهیم، ۱۴۱۶ هـ ق، **ینابیع الموده لذوی القربی**، محقق: علی جمال اشرف حسینی، جلد ۲، طهران: دار اسوه.
- کحاله، عمر رضا، ۱۴۰۴ هـ ق، **اعلام النساء فی عالمی العرب و الاسلام**، جلد ۱، چاپ چهارم، بیروت: مؤسسه الرساله.
- مامقانی، عبدالله، ۱۳۵۲ هـ ش، **تنقیح المقال**، جلد ۳، نجف: مرتضویه.
- مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۳ هـ ق، **بحار الانوار**، جلد ۱۱، چاپ سوم، بیروت: دار احیا تراث العربی.
- نوری، حسین بن محمدتقی، ۱۴۰۸ هـ ق، **مستدرک الوسائل**، جلد ۶، چاپ اول، قم: مؤسسه آل بیت علیهم السلام.
- همدانی، اسحاق بن محمد، بی تا، **سیرت رسول الله صلی الله علیه و اله**، محقق: اصغر مهدوی، جلد ۱، چاپ سوم، تهران: خوارزمی.
- یعقوبی، ابن واضح، بی تا، **تاریخ یعقوبی**، جلد ۲، چاپ هفتم، قم: مؤسسه نشر و فرهنگ.

سایت ها

W.B.ALLEN,managerialEconomicstheory.Applications.andcases.۷thEdition Norton